

INFORMACINĖ SAKINIO STRUKTŪRA

Informacinė struktūra tai sakinyje perteikiamo turinio išdėliojimas pagal tai, kokia tvarka kalbantysis nori identifikuoti pasakyme minimus diskurso dalyvius. Ši tvarka dažnai (bet nebūtinai) sutampa su informacijos „senumu“ ar „naujumu“ — tai, kas jau kalbėjimo situacijos dalyviams yra žinoma, sudaro pasakymo išeities tašką, arba temą. Temai priešinama rema — tai ta informacija, kuri yra nauja ir sudaro pasakymo komunikacinę esmę. Nors senos ir naujos informacijos sąvokos yra svarbios, pačiame pasakyme gali būti įvedama ir nauja, niekada anksčiau neminėta tema. Informacinė struktūros (arba teminės-reminės struktūros) santykis su semantine sakinio struktūra yra kompleksinis. Iš principo informacinė struktūra formuojama kalbėjimo situacijose, tad sudaro atskirą, pusiau pragmatinį sluoksnį virš sakinio semantinės struktūros. Tačiau abiejų lygmenų negalima griežtai atskirti, nes semantinių vaidmenų ir informacinės struktūros vienetų santykiai iš dalies yra nulemti tam tikrų numanomų nustatymų: agentas paprastai pasirenkamas tema, ir šį sutapimą atspindi gramatinis subjekto statusas.

Ne tik subjektas yra numanoma tema, bet diskurso dalyviai išsidėlioja tam tikroje hierarchijoje pagal tikimybę, kad jie bus parinkti temomis. Gyvi diskurso dalyviai — žmonės — visada turi didesnę savaiminę diskurso iškilumą, nei negyvi objektai, kuriuos jie manipuliuoja. Pvz.

Archyvaras iš lėto įdėjo laišką į aplanką.

Arvydas Juozaitis, 2003, DLKT

Archivaras čia kaip gyvas ir aktyvus dalyvis pagal numanomą nustatymą pasirenkamas tema, po jo antrinę temą sudaro objektas, į kurį nukreiptas jo veiksmas, ir t.t. Informacinė struktūra šiuo atveju yra sluoksniuota, ir temas galima išskirti keliais lygmenimis:

- (i) archivaras kažką darė,
- (ii) būtent, jis įdėjo kažką kažkur,
- (iii) būtent, jis įdėjo kažkur laišką,
- (iv) būtent, jis jį įdėjo į aplanką.

Tam tikri svyravimai neutralioje žodžių tvarkoje gali būti naudojami informacinės struktūros skirtumams perteikti; šiuose pavyzdžiuose vienu atveju tiesioginis objektas, kitu netiesioginis pasirenkamas antrine tema:

*Vaikai pašėlę su Nykštuke sulaukė Kalėdų senelio, kuris klausėsi eilėraščių bei **dalino saldainius vaikams**.*

<https://www.rietavokc.lt> 2024-12-16

*Čia sveikino susirinkusiuosius artėjančių švenčių progą, **dalino vaikams saldainius**.*

<https://kauno.diena.lt> 2018-12-22

Be minėto variantiškumo galima išskirti kelias žodžių tvarkos konstrukcijas, kurių funkcija yra koduoti nukrypimus nuo numanomo informacinės struktūros modelio. Pagrindinė priemonė tokiame nukrypime žymėti tai iškėlimas į pirmą sakinio poziciją; vadinsime ją teminiu iškėlimu, arba tematizacija. Taip iškelti sakinio elementai gauna tam tikrą kontrastingą kirtį ir juos

vadinsime kontrastinėmis temomis. Iškėlimas ir semantiškai turi kontrastingą funkciją, t. y., ji priešpastato temą kitoms galimoms temoms, kurioms reminė sakinio dalis gali negalėti. Tokiais atvejais galime kalbėti apie kontrastingą temą.

Bent jau man jis nieko apie jokiais baimes nėra sakęs.
Lietuvos aidas, 1996, DLKT

Kontrastinė tema gali turėti segmentinį žymiklį *tai*. Jis eina po kontrastinės temos, kuri gauna kiek stipresnį kontrastinį kirtį. Subjekto atveju tai vienintelė priemonė kontrastiniam temos statusui žymėti, nes subjektas šiaip ar taip pagal numanomą nustatymą sakinyje eina pirmoje vietoje:

Vadinasi, ir be mūsų, be vežėjų? Ne, aš tai jokių būdu nesutikčiau sėst į tokią pabaisą.
Anielius Markevičius, 1996, DLKT

Kitais atvejais segmentinis žymiklis *tai* taikomas kartu su teminiu iškėlimu, kaip šiame pavyzdyje predikatyvo atveju:

Na, jau šnipu tai aš nebūsiu!
Jonas Sadaunykas-Sadūnas, 2002, DLKT

Šalia sakinių su sluoksniuota informacine struktūra dar galima išskirti sakinius su griežtai dichotomine informacine struktūra. Juose fokusuojamas vienas iš argumentų, arba veiksmožodis. Šis argumentas, arba veiksmožodžio išreikštas predikatas, tuomet yra vienintelis teiginio (asercijos) objekto statusą turintis elementas sakinyje, visa kita laikoma jau žinomu ir neginčytinu dalyku; tai yra vadinamoji presupozicija. Kadangi presupozicija pripažįstama kaip visuma, jos viduje nėra diferenciacijos informacinės struktūros atžvilgiu, visi jos komponentai turi vienodą informacinį statusą, tad viso sakinio informacinė struktūra darosi griežtai dichotominė:

Patį didžiausią nusikaltimą padariau aš.
Vanda Juknaitė, 2002, DLKT
T: „tas, kuris padarė patį didžiausią nusikaltimą“
R: „tai aš“

Šis pavyzdys rodo du dalykus: pirma, teminė sakinio dalis (šiuo atveju, presupozicija) nebūtinai turi sutapti su kokia nors sakinyje pavartota žodžiu seka. Pavyzdyje fokusas identifikuoja tą žmogų, kuris padarė didžiausią nusikaltimą, bet sakinyje nėra į šį žmogų nurodančio daiktavardžio. Teminė sakinio dalis perteikia kontekstą, kuris apibrėžia kintamąjį:

„x padarė patį didžiausią nusikaltimą“
„x = aš“

Antra, tipinis dichotominės informacinės struktūros žymėjimo būdas tai fokusuojamo žodžio arba žodžių sekos perkėlimas į sakinio galą. Šis perkėlimas savo ruožtu lemia kitus, smulkesnius, žodžių tvarkos pakeitimus: pavyzdyje įvardis *aš* patraukia su savim veiksmožodį, kuris normaliai eitų prieš tiesioginį objektą.

Bet dichotominė informacinė struktūra dar gali turėti segmentinį žymiklį — fokuso žymiklį *tai*, kuris fonologiškai sutampa su kontrastinės temos žymikliu *tai*, bet nuo jo skiriasi pozicija: kontrastinės temos žymiklis eina po temos, o fokuso žymiklis eina prieš fokusą:

Iš tikro ne velnias, tai mes Alfonsiuką įklampinom.

Vytautas Bubnys, 1997, DLKT

Dichotominei informacinei struktūrai su fokusuojamu argumentu žymėti dar vartojama lūžio konstrukcija. Iš kelių Europos kalbose vartojamų šios konstrukcijos variantų lietuvių kalba turi tik konstrukciją su santykiniu įvardžiu (*wh-cleft, pseudo-cleft*). Pirmoji šios konstrukcijos dalis, atspindinti presupoziciją, turi laisvo santykinio sakinio pavidalą, po jos eina žymiklis *tai*, o antrasis konstrukcijos komponentas susideda iš fokusuojamos sakinio dalies; jeigu tai daiktavardis arba daiktavardinė frazė, jos linksnis priderintas prie santykinio įvardžio linksnio (*tai* yra linksnio atrakcijos atvejis):

Atleiskite, bet ko jau nemėgstu, tai emigrantų, pamokančių likusius tėvynėje [...]

livejournal.com, ltTenTen14

Ši konstrukcija yra atsiradusi iš specifikacinės jungties konstrukcijos, kurioje prieš jungtį eina laisvas santykinis sakinytis arba santykinio sakinio modifikuojamas kataforinis determinatyvas (*tai, viskas...*):

Viskas ko tam reikia, tai tik galiojantis elektroninio pašto adresas ir interesas laisvajai programine įranga.

ghost.lt, ltTenTen14

Lūžio konstrukciją nuo jos pagrindą sudarančios specifikacinės jungties konstrukcijos atskiria, visų pirma, linksnio atrakcija (*ko reikia tai elektroninio pašto adreso*).

Nors informacinė struktūra yra svarbus žodžių tvarką lemiantis veiksnys, ne visi žodžių tvarkos svyravimai laikytini informacinės struktūros skirtumų atspindžiais. Pasakojamajame tekste žodžių tvarką dažnai lemia tai, kaip rašytojas siekia skaitytoja priversti atskirus aprašomos scenos elementus suvokti arba vizualizuoti. Pvz.,

Ir staiga iš viršaus pasipylė karštas krioklys — ir oras prisipildė juoko, šūksnių ir kūnai aplinkui sujudėjo, [...]

Jaroslavas Melnikas, 2008, DLKT

Nei *staiga*, nei *iš viršaus* negalima naudinga prasme laikyti temomis. Panašiai gyvojoje šnekamojoje kalboje žodži tvarką tam tikru mastu (ten, kur ji nėra gramatiškai nustatyta) lemia psicholingvistiniai veiksniai, kurių neįmanoma lingvistiškai susisteminti ir įtraukti į gramatinį aprašą.